

Branje: Poškodovani temeljni kamen ali rana, ki se zapira?

Dialektika in dekonstrukcija

Skupna točka Hegla in Derridaja je njun pogled na branje: oba ga razume meta kot neko dejanje, neko produkcijo, tj. kot že neko gesto pisanja.* Jacques Derrida v svoji *Gramatologiji* opredeli »nalogo branja« kot produkcijo neke »označevalne strukture«: »Proizvesti to označevalno strukturo očitno ne pomeni [...] izbrisane podvojitve komentarja. [...] Toda ta nujno potrebna ograja [historični komentar] je vselej zgolj ščitila, nikoli pa ni tudi odprla nekega branja.«¹ Ali se Hegel ne bi strinjal s takšno definicijo? Bernard Bourgeois v svoji predstavitvi »Znanosti logike« iz *Enciklopedije* poudari hermenevitično sinonimnost branja in pisanja. Za branje ni dovolj, pravi Bourgeois, da je zgolj neka ponovitev: »Če mora bralčevo Sebstvo napraviti iz sebe vsebino *Enciklopedije*, mora

* »La lecture: pierre d'angle défectueuse ou blessure qui se referme?«, v: Catherine Malabou, *Chambre du milieu. De Hegel aux neurosciences*, Hermann, Pariz 2009, str. 89–104. Besedilo je prevedel Aljoša Kravanja.

Opombe iznačene z asteriskom so prevajalske oziroma uredniške.

¹ Jacques Derrida, *O gramatologiji*, slov. prev. U. Grilc, Društvo za teoretsko psihoanalizo, Ljubljana 1998, str. 195.

biti vzajemno tudi bit te vsebine bit bralčevega Sebstva, ali z drugimi besedami, ponovno udejanjiti *Enciklopedijo* pomeni narediti jo za sebe in na sebi samem, brati *Enciklopedijo* pomeni napisati jo znova.«²

Postavlja se vprašanje, v čem se značilno dialektični pomen tega odprtja razlikuje od njegovega dekonstrukcijskega pomena. Ali moramo v njima videti sinonima ali pa moramo, nasprotno, skleniti, da je dekonstrukcijsko branje zmagalo nad dialektičnim, da je imelo zadnjo besedo? In kakorkoli že, ali je mogoče v vseh primerih obuditi njuno razmerje in ju soočiti v nekem novem momentu?

Sama sem poskušala, v svoji knjigi *Heglova prihodnost. Plastičnost, časovnost, dialektika*, dati dialektičnemu dejanju interpretacije neko ime.³ Imenovala sem ga »plastično branje ali interpretacija«. Pravzaprav sem plastičnosti (*Plastizität*) hotela podeliti osrednjo vlogo v Heglovem mišljenju, vlogo, ki bi bila hkrati ontološka in hermenevtična. Bi lahko sklenili, da sem z motivom plastičnosti nameravala predlagati neko dekonstrukcijsko branje Hegla? Želim se posvetiti temu vprašanju.

V *Gramatologiji* Derrida zapiše: »Branje pa mora vedno meriti na neko določeno, piscu nepoznano razmerje med tem, kar ima pisec pod nadzorom, in tistim, česar od jezikovnih shem, ki jih uporablja, ne obvladuje.«⁴ Če naredimo iz plastičnosti temeljno instanco dialektične misli, smo na nek način v soglasju s tem gramatološkim imperativom. Mar ni plastičnost dopolnilo heglavske filozofije, v vseh smislih tega izraza? A vendarle sem natanko v trenutku, ko sem verjela, da sledim protokolu »naloge branja«, v imenu same plastičnosti odkrila odpornost heglavskega teksta pred svojo lastno dekonstrukcijo. Kako opisati to odpornost?

Derrida dekonstrukcije noče razumeti kot neke konstituirane »teorije«, ki bi ji lahko pripisali aksiomatiko in formalizirali metodo. A vendarle natančno določi proces naloge branja. Njegov najnatančnejši opis

2 Bernard Bourgeois, *Présentation de la Science de la logique de l'Encyclopédie*, Vrin, Pariz 1985, str. 62.

3 Catherine Malabou, *L'Avenir de Hegel. Plasticité, temporalité, dialectique*, Vrin, Pariz 1996.

4 J. Derrida, *O gramatologiji*, str. 195.

lahko najdemo v delu *Spomini. Za Paula de Mana*.⁵ V tem delu je strategija dekonstrukcijskega branja predstavljena v arhitekturnih izrazih. »V neki arhitektoniki, v umetnosti sistema, [moramo] najprej poiskati zanemarjene kotičke [...] ter poškodovani vogelni kamen, tistega, ki že od izvora dalje ogroža koherenco in notranji red zgradbe.«⁶

Začnimo z »zanemarenimi kotički«. To so določena mesta besedila, ki ne le da niso bila izrecen predmet kakšnega komentarja, temveč niso uspela vzbuditi tudi pozornosti avtorja samega. »Naloga dekonstrukcijskega branja« pa razkrije, da so ti »zanemarni kotički« v resnici neko središče, neko paradokсно središče, opisano tudi kot »ekscentrično središče«. Odpreti neko branje bi tako pomenilo pokazati, kako lahko neko besedilo obide – in morda to vselej stori po nujnosti – svoje lastno središče ter izreče tisto bistveno na obroben način.

Vračam se k Heglu. Če se odločimo, da se bomo zadržali pri vlogi plastičnosti – mar to ne pomeni, da se umestimo natanko v nek »zanemarni kotiček« sistema, da poskušamo neki navidez marginalni instanci pripisati vlogo središča? Ta beseda, »plastičnost«, v Heglovi filozofiji dejansko ne igra vloge pomembnega filozofema, ni deležna istega režima vidnosti kakor pojmi absolutna, posredovanja, negativnosti in samega sistema, če jih navedemo le nekaj. Mar nisem plastičnosti spremenila v dopolnilo, v razsrediščeno središče, ko sem ji navkljub vsemu pripisala status vodilne niti in strukture intelegibilnosti?

Preden nadaljujemo, moramo natančneje opredeliti pomen besede »plastičnost«. Nemški samostalnik »*Plastizität*« se v jeziku pojavi »v Goethejevem času«, pravi Grimmov slovar. Pred njim sta obstajali že dve besedi, izpeljani iz tega korena: samostalnik »*die Plastik*« (plastika ali umetnost kiparstva) in pridevnik »*plastisch*«, plastičen. Vse tri besede izhajajo iz grškega korena »*plássein*«, ki pomeni »modelirati«. Pridevnik »plastičen« po eni strani pomeni »biti dovzeten za spremembo oblike«, »biti gnetljiv« – »plastični« sta glina in ilovica. Po drugi strani pa pomeni »tisto, kar ima moč dati obliko«, kot denimo

5 Jacques Derrida, *Mémoires, pour Paul de Man*, Galilée, Pariz 1986.

6 Prav tam, str. 82.

plastične umetnosti ali plastična kirurgija. Plastičnost tako označuje značaj tega, kar je plastično, se pravi značaj tega, kar lahko obliko hkrati daje in sprejema.

V širšem smislu pa plastičnost označuje dispozicijo za formiranje nasploh, sposobnost razvijanja in prilagajanja. Pod tem izrazom razumemo tudi proces cikatrizacije, tj. sposobnost tkiva, da se po poškodbi ponovno oblikuje. Pomèni plastičnosti so se od devetnajstega stoletja dalje nenehno razvijali: spomnimo se lahko na plastiko kot material, navsezadnje tudi na razstrelivo. Plastičnost samega izraza »plastičnost« je pognala to besedo do samih skrajnosti, od zavzemanja oblike (skulptura) do izničenja vsake oblike (deflagracija).

Hegel je pojem plastičnosti hitro premestil ven iz njenega rojstnega kraja, umetnosti, in ji določil novo območje smisla, ki ni bilo nikoli prej njeno: subjektivnost. Plastičnost je dejansko bistvena značilnost subjekta; izraz »plastisch« Hegel zoperstavi »mannigfaltig« – polimorfnemu – in »fest« – trdemu. Subjektivnost je umeščena med mehkostjo, med sposobnostjo privzetta katerekoli oblike, in pretirano togostjo.

Ena izmed najpomembnejših omemb pojma plastičnosti se nahaja v Predgovoru k *Fenomenologiji duha*. Hegel pravi: »In šele tista filozofska ekspozicija bi dosegla, da bi bila plastična (*plastisch zu sein*), ki bi strogo izključila vrsto običajnega razmerja delov stavka.«⁷

Deli stavka (subjekt-kopula-predikat) ohranjajo »običajno razmerje« tedaj, ko je, kakor se zgodi v rezonirajočem mišljenju, subjekt zastavljen kot »mirujoč in pasiven« člen, ki svoje akcidence [accidents] prejema, ne da bi jih proizvajal, tj. ne da bi jih oblikoval. »Stroga« izključitev takšnega pojmovanja pomeni njegovo zamenjavo za *plastično* misel, po kateri je odnos subjekt-predikat zastavljen kot proces samodoločanja (*Selbstbestimmung*), kot proces, s katerim se substanca daje in hkrati prejema svojo lastno obliko. Prehod med tema pojmovanjema subjektovega razmerja do lastnih akcidence Hegel prikaže kot prehod od predikativnega do spekulativnega stavka.

7 G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, slov. prev. B. Debenjak, Društvo za teoretsko psihoanalizo, Ljubljana 1998, str. 45.

Toda ta ontološki princip, po katerem je smisel biti v njenem samoblikovanju, je, kot sem dejala že uvodoma, v isti sapi tudi hermenev-tičen princip. V »Predgovoru« k *Znanosti logike* Hegel pravi: »Plastično podajanje (*ein plastischer Vortrag*) zahteva potem tudi plastičen smisel dojemljivosti in razumevanja (*ein plastischer Sinn des Aufnehmens und Verstehens*).«⁸ Plastičnost je tako najprej značilna za način biti filozofske vsebine, drugič za način biti njenega podajanja, tretjič pa za način biti bralca, ki se mora odreči svoji začetni obliki, da bi lahko prejel obliko stvari (*Sache*) in v zameno dal neko novo obliko stvari sami.

Vračam se k strategiji dekonstrukcijskega branja. Ali ni plastičnost »zanemarjeni kotichek« sistema *par excellence*? Ta beseda ima znotraj sistema obroben značaj, pojavlja se skrajno redko, hkrati pa ima tudi središčni značaj, saj je očitno, da se dotika bistvenega, namreč subjektivnosti in samodoločitve. Plastičnost kot sposobnost samopreoblikovanja je morda že tista instanca, ki sistem dekonstruira od znotraj: plastičnost pripravlja njegovo preoblikovanje, njegovo premestitev, njegovo novo obliko, ki morda ne bo več dialektična, ki bo morda šla onkraj samega heglovstva. Brati Hegla na podlagi plastičnosti – mar to ne pomeni proizvesti označevalne strukture, ki besedilo dekonstituira tako, da dislocira njegovo arhitekturo in ogrozi njegovo sistematičnost?

Iz tega razloga bi plastičnost prav lahko bila »poškodovani vogelni kamen« sistema. Kamen, ki, kot lahko beremo v *Spominih*, »že od izvora dalje ogroža koherenco in notranji red zgradbe. [...] Arhitektura ga potrebuje, ta pa jo vendarle že vnaprej dekonstruira iz njene notranjosti. Zagotavlja njeno kohezijo: v nekem koticčku že vnaprej določi – na način, ki je hkrati viden in neviden – kraj, do vzeten za neko prihodnjo dekonstrukcijo, kraj, ki je najboljši in najbolj ekonomičen za poseg dekonstrukcijskega vzvoda [...]«. ⁹

Med branjem te pripombe lahko ugotovimo, da dekonstrukcijsko branje dolguje svojo možnost neki sili dislokacije ali disjunkcije,

8 G. W. F. Hegel, *Znanost logike*, slov. prev. Z. Kobe, Društvo za teoretsko psihoanalizo, Ljubljana 2001, str. 29.

9 J. Derrida, *Mémoires, pour Paul de Man*, str. 82.

konstitutivni za filozofijo samo – okvara ali šibkost sta namreč izvorni. Arhitektonsko bistvo metafizike protislovno hodi z roko v roki z gonom po uničenju vsakršne ontološke arhitekture. Na tej podlagi Derrida sklene, da vsako filozofsko delo vselej izreče nekaj drugega od tega, kar izreka. Subjekt vedno izreče, beremo v *Gramatologiji*, »več, manj ali nekaj drugega od tistega, kar *bi hotel reči*«. ¹⁰

Dekonstruktivno branje ne poskuša preseči besedila, da bi lahko onkraj njega uzrlo nekakšno skrito pomanjkljivost ali hibo tega teksta. Disjunkcija se nahaja v pisavi; cilj naloge branja je natanko v tem, da ta »ja« in ta »ne«, ki sta na delu v osrčju logosa, sproži enega proti drugemu. »Poškodovani vogelni kamen« sistema je pravzaprav tudi najbolj čvrst, kot še pravi Derrida v *Mémoires*. »Najbolj deficienten« je »najbolj efficienten«. ¹¹ Brez te bistvene deficientnosti ni filozofije.

Toda ali bi ne mogli reči, da plastičnost v Heglovem sistemu igra natanko vlogo tega kamna, ki je bistven in šibek, trhel in trden? Mar ne gre pravzaprav za to, da naj v skladu s plastičnostjo mislimo odnos med substanco in njenimi predikati, tj. natanko odnos bistvenega do prigradnega; da naj v skladu z dvojnimi smislom besede prigradnost [accident], logičnim in dogodkovnim, mislimo odnos med bistvenim in okvaro, med bistvenim in tem, kar se lahko primeri: ošibitev ali katastrofa? Spomnimo se, da mora plastično filozofsko podajanje po Heglu izpričevati samodoločanje, da mora izpričevati gibanje, s katerim se substanca afirmira hkrati kot subjekt in svoj lasten predikat. Ali iz tega ni mogoče skleniti, da plastičnost zaznamuje ali obeležuje sovpadanje med bistvenim in prigradnim v sistemu ter da lahko z njeno pomočjo odkrijemo, da sta okvara ali prigradnost možni izvorno, da pomenita možnost same subjektivnosti, in ne zgolj gole grožnje iz zunanosti?

Toda kaj še sploh ostane od Hegla, ko postane to sovpadanje očitno? Ali lahko hegllovstvo preneha svojo lastno plastičnost?

Pred odgovorom na to vprašanje se vrnimo k dekonstruktivskemu branju. Iskanje »zanemarjenih kotičkov« ali »poškodovanega vogelnega

¹⁰ J. Derrida, *O gramatologiji*, str. 195.

¹¹ J. Derrida, *Mémoires, pour Paul de Man*, str. 85.